

Spis treści

Notki biograficzne autorów	9
Tekst Układu z 7 grudnia 1970 roku	14
Słowo wstępne Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego (Przemysław Wiszewski)	17
Słowo wstępne Ambasadora RFN w Warszawie (Arndt Freytag von Loringhoven)	19
Wstęp od redaktorów naukowych (Jan Barcz i Krzysztof Ruchniewicz).....	21
Rozdział 1	
„Dobre stosunki z Polską są dla nas szczególnie ważne”. Stosunki polsko-niemieckie 1945–1970 (Krzysztof Ruchniewicz)	25
1. Ogólne uwarunkowania	25
2. „Odwilż” w relacjach polsko-(zachodnio)niemieckich.....	26
3. Początki (zachodnio)niemieckiej Nowej Polityki Wschodniej (Neue Ostpolitik).....	27
4. „Neue Ostpolitik staje się faktem”	30
5. Przed podpisaniem „Układu normalizacyjnego”	33

Rozdział 2

Rozszerzanie „ograniczonej suwerenności”

(Adam Daniel Rotfeld).....	38
1. Uwagi wstępne.....	38
2. Geneza	40
3. Układ Zgorzelecki (1950 rok)	43
4. <i>Gevaltverzicht</i>	44
5. Polska inicjatywa	46
6. Negocjacje	49
7. Układ Normalizacyjny	56
8. Uwagi końcowe	60

Rozdział 3

Ostpolitik RFN i znaczenie Układu z 7 grudnia 1970 roku

(Dieter Bingen)	64
1. Uwagi wstępne.....	64
2. Zapowiada się przełom	65
3. 7 grudnia 1970 roku: niemiecki kanclerz w Warszawie i Układ	67
4. Czego nie załatwiono I: kwestie humanitarne	70
5. Czego nie załatwiono II: zadośćuczynienie.....	72
6. Podsumowanie	72

Rozdział 4

Interpretacja Układu z 7 grudnia 1970 roku w Polsce

(Jan Barcz)	75
1. Uwagi wstępne.....	75
2. Treść Układu	76
3. Uznanie w Układzie przez RFN polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej.....	79
4. Wpływ na rozwój stosunków bilateralnych	82
5. Układ jako ważny element normalizacji stosunków RFN z ówczesnymi państwami socjalistycznymi – podstawa polityki odprężenia.....	85
6. Układ z 7 grudnia 1970 r. jako „ważny etap przygotowania” decyzji z lat 1989/1990/1991.....	87
7. Podsumowanie	88

Rozdział 5

Traktat normalizacyjny między Polską a RFN z 7 grudnia 1970 r.

albo o znaczeniu odwagi w polityce

(Jerzy Kranz).....	90
1. Uwagi wstępne.....	90
2. „Pozycje prawne” RFN i ich znaczenie.....	91
3. Traktat normalizacyjny z 1970 r. w kontekście pozycji prawnych RFN.....	94
4. Kilka ogólnych refleksji.....	97
5. Czy wolno mu było ukłęknać?.....	98
6. Ponad „pozycjami prawnymi” czyli sprawa odwagi.....	101
7. Słowo na podsumowanie.....	112

Rozdział 6

Układy normalizacyjne z PRL i ZSRR oraz NRD

w świetle orzecznictwa Federalnego Trybunału

Konstytucyjnego RFN 1973–1975.

Skutki polityczne, prawne i epilog

(Witold M. Góralski).....	114
1. Uwagi wstępne.....	114
2. Istota sporu politycznego o układy normalizacyjne z PRL, ZSRR i NRD.....	116
3. Sądowa kontrola zgodności układów wschodnich i Układu Podstawowego z Ustawą Zasadniczą.....	117
4. Stosunki polsko-zachodnioniemieckie po wejściu w życie „układów wschodnich”.....	121
5. Konfliktogenny skutek orzeczeń FTK w sprawie „układów wschodnich” oraz następstw prawnych Układu Podstawowego NRD dla stosunków z Polską.....	122
6. Epilog.....	124

Rozdział 7

Pedagogika wstydu i bezwstydu.

Kontekst społeczny Układu w Polsce i RFN

(Adam Krzemiński).....	127
1. „Niewłaściwy” pomnik.....	127
2. Przełamywanie własnych oporów.....	128

3. Milcząca odpowiedź na list biskupów	130
4. „Der Kniefall”: wzorzec polityki moralnej... ..	131
5. ...czy polityki wstydu	132
6. Bezwstyd narodowej pychy	133

Rozdział 8

Układ Warszawski (1970) w perspektywie współpracy kulturalnej

między PRL i NRF

(Marek Zybura)	135
1. Uwagi wstępne – „Polska Fala” i jej znaczenie	135
2. Iwaszkiewicz i Brandt.....	136
3. Kultura w Układzie – układ(y) w kulturze.....	137
4. Umowa o współpracy kulturalnej z 1976 roku.....	140
5. Podsumowanie.....	142

Słowo wstępne Rektora Uniwersytet Wrocławskiego

Niezmiernie się cieszę, że zechcieli Państwo odpowiedzieć na zaproszenie Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy'ego Brandta naszego Uniwersytetu i Katedry Prawa Międzynarodowego i Prawa UE w Kolegium Prawa Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Spotkanie i dyskusja o znaczeniu i skutkach Układu o podstawach normalizacji stosunków PRL–RFN i gestu kanclerza Brandta sprzed 50 laty właśnie dziś, właśnie we Wrocławiu ma ogromne znaczenie. Przypomnienie tego wydarzenia ma szczególną wagę, gdy polityczne relacje niemiecko-polskie przeżywają głęboki kryzys, pomimo bezprecedensowego po 1945 r. stopnia wzajemnej akceptacji obu narodów. W tej sytuacji ogromne znaczenie ma przypomnienie, że polityka to nie tylko gra interesów, ale też otwarcie się na emocje i racje obywateli sąsiednich wspólnot.

Niedawno, 18 listopada 2020 r. obchodziliśmy 55. rocznicę przekazania przez biskupów polskich biskupom niemieckim słynnego listu milenijnego zawierającego frazę „wybaczamy i prosimy o wybaczenie”. Ten gest otwierał nowe drogi w myśleniu o powojennych relacjach między dwoma sąsiadami. Choć przyjęty z nieufnością przez część elit niemieckich i wrogością przez władze PRL, list wskazywał, że współpraca niemiecko-polska sięgała historycznych początków obu społeczności. Jego sygnatariusze wyraźnie podkreślali, że oba narody zyskiwały na tej współpracy, oba należały do tej samej wspólnoty kulturowej. Symbolicznie łamano mur wzajemnego odrzucenia, niezrozumienia, wskazywano płaszczyznę bycia razem ponad historycznymi urazami. Ukłonienie przez kanclerza Willy Brandta przed pomnikiem powstańców żydowskich w Warszawie pięć lat później było potężnym akordem dopełniającym ten komunikat. Potwierdzało, że wspólnota obu narodów wyrasta nie tylko z przeszłości, opiera się nie tylko na intelektualnym rozumieniu geopolitycznych uwarunkowań. Gest kanclerza mówił, że łączy nas także wspólnota wartości i emocji, uczuć dzielonych ze sobą.

Wrocław, dla dyskusji o uwarunkowaniach wspólnego bycia niemiecko-polskiego, jest miejscem szczególnie predestynowanym. To miejsce nie tylko spotkania, mieszania się obu społeczności i tworzenia nowej postaci ich kultury. To miejsce nie tylko historycznie naznaczone współpracą – założone przez osadników polskich, przekształcone w miasto przez przybyszów z krajów niemieckojęzycznych, z biegiem czasu dumne ze swojej kultury opartej równocześnie o język niemiecki i piastowskie korzenie. W XX w. to przede wszystkim miasto cierpienia, wygnania i przebaczenia. W czasie II wojny światowej było więzieniem robotników przymusowych przywożonych tu głównie z Polski. Po upadku twierdzy Breslau stało się miastem wygnańców – zmuszonych do opuszczenia go dotychczasowych wrocławian i przybyszów, których wygnano z ich domów na wschodnich krańcach II Rzeczypospolitej. Ale ostatecznie to miasto pojednania, gdzie rezydował autor wspomnianego wyżej listu, arcybiskup wrocławski Bolesław Kominek. Miasto, w którym po 1989 r. nie tylko zaakceptowano niemieckość jego przeszłości, ale też uznano za ‘swoich’ mieszkańców żyjących przed 1945 r. Przeszłość miasta, jego kultura, stała się jednością, bo duma z bycia razem w tym wyjątkowym miejscu na Ziemi rozciągnęła się na całą jego historię. Niemiecko-polskie pojednanie na przekór tragediom historii nie jest tu pustym słowem, jest oczywistością każdego dnia.

Życzę Państwu owocnych obrad z nadzieją, że niedługo zobaczymy się w naszym pięknym, wspólnym mieście nad Odrą, także w murach naszego pięknego Uniwersytetu. Dziękuję obu organizatorom za pomysł, kierownictwu i pracownikom Centrum Willy’ego Brandta za doskonałe przygotowanie spotkania.

prof. dr hab. Przemysław Wiszewski

Słowo wstępne Ambasadora RFN w Warszawie

Cieszę się bardzo, że mogę tu Państwa powitać. Cieszę się również, że mogliśmy wesprzeć tę ważną konferencję Centrum im. Willy'ego Brandta i Uniwersytetu Wrocławskiego.

Moje podziękowania kieruję do pana prof. Krzysztofa Ruchniewicza, pana rektora Przemysława Wiszewskiego oraz wszystkich, którzy przyczynili się do zorganizowania tej konferencji.

Dyskutują Państwo dzisiaj o okolicznościach, warunkach oraz następstwach liczącego sobie 50 lat traktatu o skomplikowanej nazwie. W języku niemieckim nazywamy go często po prostu „Warschauer Vertrag”. Jego pełny tytuł brzmi: „Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków”. Sam Willy Brandt bardzo dobrze podsumował to, czego Układ dotyczył: „Podpisany w Warszawie Układ ma definitywnie zakończyć okres cierpienia i ofiar złej przeszłości. Powinien przerzucić most między obydwojma państwami i obydwojma narodami”, powiedział ówczesny kanclerz federalny w dniu 7 grudnia 1970 roku w Warszawie.

Patrząc z perspektywy czasu, ukłonienie Brandta przed Pomnikiem Bohaterów Getta – obraz, który obiegł świat, tak wyjątkowy, niesłychany gest, którego sile wyrazu nikt nie mógł się oprzeć, być może przyćmił podpisanie samego Układu. A jednak to właśnie ten Układ był powodem jego wizyty w Warszawie. To jednak *on* był pierwszym krokiem do „normalizacji” stosunków między naszymi krajami i to *on* umożliwił nawiązanie stosunków dyplomatycznych oraz intensyfikację oficjalnych, a także społecznych kontaktów.

Do dzisiaj chodzimy po mostach powstałych dzięki Układowi podpisanemu w Warszawie. Nasze kraje wspólnie wzmacniały, stabilizowały i ciągle poszerzały te mosty – tak szerokie jak Autostrada Wolności.

Warto zatem spojrzeć na fundament, który jest wystawiony na niejedną próbę wytrzymałości. Polska i Niemcy stoją dzisiaj wspólnie w Unii Euro-

pejskiej przed ogromnymi wyzwaniami. Odwagi dodaje, gdy się widzi, jaką drogę już przebyliśmy od chwili podpisania Układu o podstawach normalizacji stosunków: żywa wymiana towarów, pomysłów, polityków, badaczy naukowych, młodzieży, pracowników, kontaktów rodzinnych i prywatnych rzeczywiście jest dla nas dzisiaj rzeczą bardzo „normalną” i oczywistą.

Tak więc sięgnięcie pamięcią do przeszłości może nam uświadomić nasze mocne strony, a także pozwoli mieć zaufanie do teraźniejszości i przyszłości.

Arndt Freytag von Loringhoven

Wstęp od redaktorów naukowych

Pięćdziesiąta rocznica podpisania Układu o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków między PRL a RFN (7 grudnia 1970 r.) jest dobrą okazją do przypomnienia kontekstu politycznego, uzgodnionych rozwiązań oraz zróżnicowanych skutków tego przełomowego aktu. Zakończył on uciążliwy okres braku relacji między obu państwami, stworzył warunki do nawiązania między nimi nie tylko stosunków dyplomatycznych, ale również do otwarcia możliwości współpracy w innych dziedzinach. Jego podpisanie poprzedziły miesiące bardzo trudnych negocjacji. Dotyczyły one różnych kluczowych zagadnień, które uprzednio, od ponad dwóch dekad pozostawały nierozstrzygnięte, jak przede wszystkim sprawa uznania przez RFN granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, wznowienia wyjazdów Niemców zamieszkałych jeszcze w Polsce, czy kwestii odszkodowań dla obywateli polskich poszkodowanych przez III Rzeszę. Podpisanie Układu i pobyt zachodnioniemieckiego kanclerza, Willy’ego Brandta w Warszawie miały jeszcze jeden wymiar. Ukłęknięcie przywódcy RFN przed Pomnikiem Bohaterów Getta nadało tym wydarzeniom aspekt symboliczny i moralny.

Układ normalizacyjny czy, jak się go inaczej skrótowo nazywa w Niemczech, „Układ warszawski” (*Warschauer Vertrag*), otworzył nowy rozdział w relacjach polsko-(zachodnio)niemieckich. W następnych latach podpisano szereg umów, od gospodarczych po kulturalne. Możliwe stały się partnerstwa miast, a uczelnie wyższe zawierały umowy o współpracy. W 1972 r. doszło do utworzenia wspólnej polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej, która za główne zadanie postawiła sobie rewizję podręczników w obu państwach pod kątem ukazania relacji polsko-niemieckich.

Zawarte w niniejszej książce rozdziały odwołują się do konferencji („50 lat Układu o podstawach normalizacji stosunków PRL–RFN”), jaką Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy’ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Katedra Prawa Międzynarodowego i Prawa UE w Kolegium Prawa Akademii Leona Koźmińskiego zorganizowały (5 grudnia 2020 r.)

w przededniu 50. rocznicy podpisania Układu. Jej koncepcja powiązana była ze zorganizowaną nieco wcześniej konferencją, podczas której rozważano znaczenie podpisanego przez 30 laty – 14 listopada 1990 r. – Traktatu o potwierdzeniu granicy polsko-niemieckiej¹.

Jednym z zasadniczych dyskutowanych problemów była oczywiście rola Układu podpisanego 7 grudnia 1970 r. w sfinalizowaniu zasadniczych decyzji politycznych z lat 1989–1990, już w nowej rzeczywistości politycznej – w stosunkach między demokratyczną Polską i zjednoczonymi Niemcami. Nie ulegało przy tym wątpliwości, że Układ ten stał się „ważnym etapem” w „przygotowaniu” tych decyzji.

Negocjacje nad Układem podpisanym 7 grudnia 1970 r. były trudne, a procesowi jego ratyfikacji w obu państwach towarzyszyły wielkie emocje polityczne i społeczne. Podczas dyskusji w Sejmie w maju 1972 r. nad ratyfikowaniem Układu w Polsce Stanisław Stomma zastanawiał się nad zasadniczym problemem: „Pytanie decydujące brzmi: jak historia oceni Układ, który my dzisiaj dyskutujemy? Osądy historyczne robione są z pewnej perspektywy, operując dużym doświadczeniem. Dlatego sądy te uważamy za wyważone i dojrzałe. Na sąd historii złożą się dwa elementy: 1) samo brzmienie traktatów i 2) ich realizacja, praktyczne ich rezultaty.”².

W materiałach zawartych w niniejszej książce podjęta została próba udzielenia odpowiedzi na te pytanie – z perspektywy półwiecza. Autorami są naukowcy od lat zajmujący się stosunkami polsko-niemieckimi, historią dyplomacji i bezpieczeństwem europejskim. Profesor Adam Daniel Rotfeld, były Minister Spraw Zagranicznych, jako młody naukowiec bezpośrednio obserwował przebieg negocjacji nad Układem i sporządzał pierwsze jego analizy, a następnie wykorzystywał te doświadczenia jako członek polskiej delegacji na KBWE. Profesorowie Jerzy Kranz i Witold M. Góralski w latach 70. i 80. zajmowali się interpretacją Układu i jego praktycznymi skutkami, natomiast profesor Dieter Bingen prowadził tego rodzaju badania z (zachodnio)niemieckiego punktu widzenia. Aspekty społeczne i polityczne oddziaływania Układu na relacje polsko-niemieckie były przedmiotem wymienionej publicystyki Adama Krzemińskiego. Związki literackie polsko-niemieckie w kontekście podpisanego Układu ukazał prof. Marek Zybura z wrocławskiego Centrum im. W. Brandta. Tom uzupełniają artykuły niżej podpisanych.

¹ *Akt historyczny. 30 lat Traktatu o potwierdzeniu granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej*, pod redakcją J. Barcza i K. Ruchniewicza, Warszawa 2021.

² *Ratyfikacja Układu między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec*, Kancelaria Sejmu, Warszawa 1972, s. 93.

Chcielibyśmy również wyrazić wdzięczność JM Rektorowi Uniwersytetu Wrocławskiego, profesorowi Przemysławowi Wiszewskiemu za słowa powitania i Ambasadorowi RFN w Warszawie, Arndtowi Freytagowi von Loringhoven za przedstawienie oceny Układu z 7 grudnia 1970 r. i udzielone wsparcie dla organizacji konferencji oraz publikacji niniejszej książki.

Jan Barcz i Krzysztof Ruchniewicz

W styczniu 2021 roku